

STRĂINI ȘI PĂMÂNTENI. DEMNITĂȚI ȘI STATUT SOCIAL

FANARIOȚI ȘI BOIERI LA GRANIȚELE IMPERIILOR. DESPRE LOIALITATE ȘI SUPUȘENIE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA*

CONSTANȚA VINTILĂ**

„Vodă au murit și de a lui jale noi trebuie să ne bucurăm.”¹

La 1711, la Stănilești pe Prut, se decidea nu numai soarta a două mari imperii, ci și destinul unor oameni care s-au poziționat de-o parte sau de alta, urmându-și stăpânii și confirmându-și sau infirmându-și loialitățile. Înfrângerea Rusiei și a aliatului ei, micul principat al Moldovei, determina exilul prințului Dimitrie Cantemir și al facțiunii boierești care îl însoțise în această aventură. Ion Neculce, marele hatman al Moldovei, se afla printre boierii care și-au urmat stăpânul și patronul în Rusia. Sfetnic apropiat al domnului Moldovei, el fusese unul dintre susținătorii planurilor de alianță cu Rusia. Ajuns în Rusia, Neculce s-a gândit la patria pe care o lăsase în urmă, la averea care s-ar fi risipit în lipsa lui, la pozițiile de putere deținute și a cerut permisiunea de a se întoarce în Moldova. Dorința boierului a fost interpretată de către Dimitrie Cantemir ca o formă de nesupunere și sancționată ca atare prin refuzul acordului de repatriere. În același timp, întoarcerea în Moldova era la fel de problematică: însoțindu-l pe Cantemir, boierul se arătase infidel noului domn, dar și sultanului². Veacul al XVIII-lea, prin numeroasele schimbări de domnie, dar și prin conflictele dintre marile imperii din jur, induce numeroase poziționări, pribegii și refasonări ale noțiunilor de loialitate, apartenență și statut social.

În acest articol îmi propun să analizez relația dintre dregătorie, statut social și loialitate. Voi purcede într-o primă etapă la cercetarea ascensiunii sociale și politice a boierilor la cele mai înalte dregătorii din sfatul domnesc prin prisma etnicității, a statutului social și a loialității. În cea de-a doua etapă mă voi opri asupra manierei

* Acest studiu a beneficiat foarte mult de pe urma sugestiilor, criticilor și lecturilor făcute de domnul profesor Andrei Pippidi și de colegul meu Michał Wasiucionek, cărora le mulțumesc pe această cale. De asemenea, întreaga mea recunoștință se îndreaptă către Lidia Cotovanu, care mi-a oferit un ajutor neprețuit prin partajarea bibliotecii ei online. Acest studiu a fost susținut de proiectul *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe (LuxFaSS)*, cu numărul ERC-2014-CoG no. 646489, finanțat de European Research Council și găzduit de Colegiul Noua Europă (New Europe College – NEC), București.

** Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București / Colegiul Noua Europă, București; cvintila.ghitulescu@gmail.com.

¹ Iordache Golesecu, *Scrieri alese*, ed. Mihai Moraru, București, 1990, p. 132.

² Cu privire la viața și cariera lui Ion Neculce, vezi Mihai-Bogdan Atanasiu, *Din lumea cronicarului Ion Neculce. Studiu prosopografic*, Iași, 2015.

de identificare și de fasonare a unui statut social în raport cu poziția de putere deținută la un moment dat în cercurile din sud-estul Europei. Voi arăta cum procesul de *self-fashioning* contribuie la sublinierea unui prestigiu social și la propagarea unei reprezentări sociale destinate a susține pretențiile boierilor de promovare socială. Voi încheia cu un studiu de caz menit să oglindească identitățile și loialitățile fluide asumate de elitele sud-est europene.

ÎN CĂUTAREA GRECILOR

Preluarea tronurilor din Țara Românească și Moldova de către fanarioți schimbă paradigma politică și socială a elitelor. Chiar dacă regimul fanariot, cum este îndeobște cunoscut în istoriografia română, pare să se fi instalat cu mult timp în urmă, modificări importante cu privire la structurarea jocurilor de pe scena politică au cu adevărat loc odată cu secolul al XVIII-lea³. Elitele politice (așa-zis autohtone) se confruntă cu două tipuri de provocări în definirea statutului social și a loialităților politice: infuzia importantă de personaje noi în țesutul social și reformele sociale întreprinse de Constantin Mavrocordat.

Dar să le luăm pe rând. Până la decapitarea lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714) și retragerea lui Dimitrie Cantemir (1710–1711) în Rusia, grupările politice își disputau între ele influența și puterea pe lângă domni. Aceste grupări se structurau în funcție de interesele imediate, de afinitățile politice și de relațiile de rudenie. Deși se defineau ca „boieri pământeni”, prin opoziție față de „boierii greci”, o analiză a structurii etnice arată că, de fapt, elementele externe primau în constituirea alianțelor sociale și politice, iar nu etnia. Exemplul cel mai concludent este oferit de conflictele politice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în care „partida pământeană” era condusă de familia Cantacuzino, în vreme ce în fruntea „partidei grecești” se afla familia Băleanu. Pe scurt, urmașii Cantacuzinilor bizantini deveniseră repede și recent boieri „pământeni” care apărau interesele țării de adopție, în timp ce boierii autohtoni se înstrăinaseră prin alianțele lor cu „grecii”, preluându-le ideile și interesele. Analize amănunțite arată că taberele nu puteau nicidecum să fie divizate etnic și că interese comune duceau la constituirea facțiunilor din arena politică⁴.

³ Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariotes, Phanariotisme*, în „Revue des études sud-est européennes”, 13, 1975, nr. 2, p. 231–239.

⁴ Acest aspect s-a bucurat de abordări ample din partea cercetătorilor. Vezi în acest sens idem, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 2001; Bogdan Murgescu, „Fanarioți” și „pământeni”: religie și etnicitate în definirea identităților în țările române și în Imperiul Otoman, în idem, *Țările române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, Iași, 2012; Radu G. Păun, *Some Remarks about the Historical Origins of the “Phanariot Phenomenon” in Moldavia and Wallachia (16th–19th Centuries)*, în *Greeks in Romania in the Nineteenth Century*, ed. Gelina Harlaftis, Radu G. Păun, Athens, 2013, p. 47–94; Michał Wasiucionek, *The Ottomans and Eastern Europe. Borders and Political Patronage in the Early Modern World*, London, New York, 2019; Constantin Iordachi, *From Imperial Entanglements to National Disentanglement: The “Greek Question” in Moldavia and Wallachia, 1611–1863*, în *Entangled Histories of the Balkans*, vol. I, *National Ideologies and Language Policies*, ed. Roumen Daskalov, Tchavdar Marinov, Leiden, 2013, p. 67–148; Constantin Iordachi, *Liberalism, Constitutional Nationalism, and Minorities: The Making of Romanian Citizenship, c. 1750–1918*, Leiden, 2019.

Clasa boierilor, împărțită în boieri mari și boieri mici, avea propriile criterii de definire și recunoaștere socială care îi permiteau accesul la importante dregătorii din sfatul domnesc și, ca atare, accesul la resurse materiale și simbolice. Boierii cei mari se defineau prin apartenența la un neam străvechi și deținerea de mari proprietăți latifundiare. Aceste criterii le asigurau dreptul de a pretinde dregătorii importante în sfatul domnesc și în administrația celor două țări. În fapt, marii boieri se grupau în jurul a câtorva zeci de familii atât în Valahia, cât și în Moldova. Strategiile matrimoniale îi ajutaseră să își mențină puterea și statutul de castă privilegiată. Pe parcursul secolului al XVII-lea, personaje noi, venite din Balcani, au pătruns în interiorul cercurilor de putere, croindu-și drum către dregătoriile aducătoare de venituri și prestigiu social. Într-o analiză dedicată Moldovei, Radu Păun arată că procentajul „greco-levantinilor” care au reușit să se insereze în rândul dregătorilor din sfatul domnesc se situa la 20–25% din totalul membrilor⁵. Valahia se afla în aceeași situație, unii dintre domni sprijinind ascensiunea socială și politică a unor personaje etnice diferite ca răsplată pentru fidelitatea și serviciile aduse. În același timp, domniții își creau propriile alianțe politice și „rezervoare de fidelitate”⁶ pentru a se menține la putere cât mai mult timp. Termenul de „greci”, cum apare în sursele istorice contemporane, acoperă, de fapt, o populație cu o identitate etnică diversă, dar legată prin confesiunea ortodoxă și folosirea limbii grecești în dezvoltarea afacerilor comerciale⁷. Unii istorici au preferat să folosească denumirea de „greco-levantini”, concept care ar permite integrarea unei populații venite din Levant (cum ar fi ragusanii sau slavii italianizați), alături de ortodocși din Balcani (greci, albanezi sau aromâni), printre personajele care au jucat un rol pe scena politică din Principatele danubiene⁸.

Cu secolul al XVIII-lea, crește numărul „grecilor” prezenți în țările române, unii veniți în suita domnilor fanarioți, alții în căutarea unei vieți mai bune. În acest articol, îi introducem pe cei de la vârful piramidei, care vin în anturajul domnilor fanarioți și declanșează re poziționarea boierilor autohtoni.

O analiză statistică realizată pentru Valahia arată că familiile boierești locale au continuat să dețină monopolul asupra înaltelor dregătorii într-o proporție de 74,3%, urmate de „familiile românizate”, cu 13,7%⁹. Autorii studiului nu oferă o explicație pentru termenul de „familiile românizate”, presupunem doar că ar fi vorba

⁵ Radu G. Păun, *Les grands officiers d'origine gréco-levantine en Moldavie au XVIIe siècle. Offices, carrières et stratégie de pouvoir*, în „Revue des études sud-est européennes”, XLV, 2007, nr. 1–4, p. 155.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Radu G. Păun, *Les Gréco-Levantins dans les pays roumains: voies de pénétration, étapes et stratégies de maintien*, în „Studia Balcanica”, 25, 2006, p. 304–316; Lidia Cotovanu, *Migration et mutation identitaires dans l'Europe du Sud-Est (vue de Valachie et de Moldavie, XIVe–XVIIe siècles)*, teză de doctorat, EHESS, Paris, 2014.

⁸ Radu G. Păun, *Stratégies de famille, stratégies de pouvoir: les Gréco-Levantins en Moldavie au XVIIe siècle*, în *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th–20th Centuries) / Comportements sociaux et stratégies familiales dans les Balkans (XVIe–XXe siècles)*, ed. Ionela Băluță, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Mihai-Răzvan Ungureanu, 2008, p. 17.

⁹ Dan Berindei, Irina Gavrilă, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIIIe siècle*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heraldica*, Madrid, 1983, p. 73.

despre familii realizate prin căsătorii mixte, care au decis să își continue viața și carierele în Valahia. Din aceeași statistică, se observă preferința „greco-fanarioților” pentru dregătoriile de mare postelnic și mare spătar (59,4%) și mai apoi pentru dregătoria de mare hatman (75%). Explicația pentru aceste preferințe rezidă în legăturile destul de strânse dintre aceste oficii și domn; pentru a le controla, domnul prefera să numească un apropiat¹⁰. Însă, potrivit autorilor acestei analize, cea mai importată dregătorie din sfatul domnesc, cea de mare vistier, era totuși deținută de boierii locali, într-o proporție de 82%, deși, prin intermediul acestei dregătorii, domni controlau resursele financiare ale țării. Autorii explică această situație prin încrederea acordată unui boier pământean care se presupunea că ar fi cunoscut mai bine problemele locale¹¹. Chiar dacă au venit însoțiți de un grup de susținere, domnii fanarioți au încercat tot timpul să își recruteze clienți din rândul elitei autohtone, fidelizând-o prin oferirea de dregătorii și privilegii. Cel numit în dregătoria de mare vistier, de exemplu, nu era un boier oarecare. Odată cu dregătoria, boierul accepta colaborarea cu domnul fanariot și apropiatăii săi, prin includerea în rețea. Supunerea și loialitatea erau condiționate de menținerea în dregătorie. În aceste condiții, boierii locali intrau în jocul fanarioților pentru beneficiile unei astfel de poziții. Unii dintre ei au mers mai departe, punând în practică strategii matrimoniale sau alianțe spirituale care să consolideze o rețea și să contribuie la securizarea loialităților. Prin intermediul căsătoriei, fanarioții căpătau dreptul de a cumpăra proprietăți în Valahia și Moldova. Vânzarea unui bun imobiliar era strict reglementată de *obiceiul pământului*, proprietatea patrimonială fiind apărată de dreptul de preempțiune (*protimisis*). Rudele aveau prioritate în cazul vânzării unei părți din patrimoniu și doar refuzul lor le dădea celorlalți potențiali cumpărători, „străini” din afara comunității, posibilitatea de achiziționare¹². Totuși, o astfel de vânzare punea probleme pe termen lung pentru că o rudă avea dreptul să se răzgândească și să invoce dreptul de preempțiune, stricând contractul. Analiza documentelor arată că astfel de vânzări erau mai tot timpul contestate, iar „străinul”, intrat în comunitatea patrimonială prin cumpărare, putea fi înlăturat, restituindu-se banii.

Cea de-a doua provocare, invocată mai sus, se leagă de reformele administrative promovate de domnul fanariot Constantin Mavrocordat. Mavrocordat condiționează dregătoria de calitatea de nobil: numai cine deținea o demnitate în aparatul administrativ era considerat nobil; pentru funcția prestată deținătorul era recompensat cu un salariu¹³. Atât salarizarea introdusă de Constantin Mavrocordat prin reformele sale, cât și asimilarea boierilor într-un sistem administrativ, măsuri evidente de birocratizare și modernizare, au sporit preocuparea pentru slujbe și mai ales dependența

¹⁰ *Ibidem*, p. 74.

¹¹ *Ibidem*, p. 75.

¹² *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 391.

¹³ Șerban Papacostea, *La grande charte de Constantin Mavrocordat (1741) et les réformes en Valachie et en Moldavie*, în *Symposium « L'Époque phanariote »*, Thessaloniki, 1974, p. 365–367; Gheorghe Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat, 1746–1946*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, s. a III-a, XXIX, 1946, p. 395–461.

de puterea politică. Boierii au preluat reformele lui Mavrocordat, dar nu au renunțat la criteriile de departajare sociale folosite până atunci: vechimea neamului și deținerea de proprietăți.

Statistica contemporană ne spune, așadar, că boierii locali nu aveau de ce să se teamă din moment ce doar un sfert dintre deținătorii dregătoriilor erau „greci”. Dar acest fapt nu însemna că boierii nu se simțeau amenințați de prezența străinilor veniți în Moldova și Valahia în compania fanarioților, dovedindu-se competitori neloiali în accesul la vârful puterii. Ion Neculce, un boier și cronicar contemporan acestei situații, exprimă poate cel mai bine această situație: „așa socotesc eu cu firea mea aceasta proastă: când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier și turci la Țarigrad să nu fie și lupii să nu mânânce oile în lume, atunci poate nu vor fi nici greci în Moldova și în Țara Munteniască, nici or fi boiari, nici or putea mânca aceste doao țări cum le mânâncă [...] Focul îl stângi, apa o ezăști și o abați pe altă parte, vântul când bate, te dai în lături, într-un adăpost și te odihnești, soarele intră în nor, noaptea cu întunecul trece și să face iar lumină; iar la grec milă sau omenie sau dreptate sau nevicleşug, nici unele de acestea nu sunt, sau frica lui Dumnezeu.”¹⁴ Grecii descriși de Neculce în istorioarele sale sunt creștini ortodocși, un pic mai abili în mânăuirea banilor și a afacerilor comerciale decât moldovenii. Așa cum observa Radu G. Păun, accesul direct la dregătorii ușura alogenilor drumul către „înalta societate”¹⁵, oferindu-le o pârghie importantă în competiția pentru resursele economice. Favoriți ai domnilor, „grecii” primeau funcții fără să fi parcurs un *cursus honorum* sau să fi fost conectați la viața cetății prin proprietăți sau alte activități economice. În absența unor studii, este greu de știut cine deținea cu adevărat puterea în interiorul curții domnești. Cine lua decizia politică? Care dregători din preajma domnului se bucurau cu adevărat de putere și influență în sfatul domnesc? Marele ban și marele vornic erau cele mai importante dregătorii ale sfatului domnesc, dar oare erau ele și cele care concentrau puterea de decizie? Fiecare domn fanariot a deplasat centrul deciziei către membrii rețelei din care făcea parte. Controlarea resurselor se făcea prin numirea unor apropiați în fruntea unor dregătorii capitale. Resursele economice se strâneau din comercializarea sării, a cerii, a untului, a animalelor și a pieilor, precum și din strângerea dăjdiilor. Domnul fanariot arenda exploatarea ocnelor de sare, de cele mai multe ori, unor membri ai rețelei sale, în timp ce acorda importanță dregătoriilor în funcție de persoana numită și nu de locul în ierarhie. Aceste strategii aflate totdeauna la dispoziția domnului fanariot îi îndepărtau pe boieri de resurse, lăsându-i la discreția și mila stăpânului.

CURIALIZAREA BOIERIMII

„Niciodată din București nu ieșea să meargă la satele lui”, scrie Mihai Cantacuzino despre Iordache Crețulescu, care a ocupat dregătoria de mare vornic

¹⁴ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 301.

¹⁵ Radu G. Păun, *Stratégies de famille*, p. 20.

timp de 27 de ani (1719–1746) în ciuda schimbărilor de domnie și a facțiunilor politice de la vârful guvernării. Portretul schițat de Mihai Cantacuzino arată capacitatea extraordinară de adaptare a boierului la gândirea politică și economică a epocii. Nu știm ce lecturi a avut sau dacă pur și simplu Iordache Crețulescu a știut să speculeze schimbările vremurilor, prelucrându-le și asumându-le în prefacerea de sine. Mai întâi de toate, boierul a înțeles foarte repede că moșiile reprezentau un capital economic și simbolic important, dar pentru a fi întreținute era nevoie de resurse financiare și de putere. În al doilea rând, după decapitarea socrului său, Constantin Brâncoveanu, el și-a dat seama că centrul de putere s-a deplasat spre fanarioți, care aveau nevoie de „funcționari” loiali și pricepuți în exploatarea provinciei și nu de boieri mândri de ighemoniconul lor, simandicoși, dar conflictuali și nestatornici¹⁶. Se spunea despre el că a slujit cu același devotament și loialitate toți domnii, ținându-se cât mai departe de intrigile politice, dar cât mai aproape de curtea domnească; că a păstrat echilibrul între slujbă și viața privată („el niciodată nu vorbea în casa sa de orice din cele ce se întâmplau la Curte sau de casele altora”); că a afișat cumpătate, ba chiar sărăcie atât în viața de familie, cât și în aparițiile publice („prea scump la cheltuiala casei era, și prost îmbrăcate slugile lui; bani cu împrumut nicicum nu da, măcar cu întreit preț de zăloage”), preferând să trăiască retras și înconjurat doar de familia sa¹⁷. Comportamentul boierului era determinat de noile circumstanțe politice și de competiția pentru resurse.

După cum observa și Michał Wasiucionek, părăsirea capitalei presupunea un risc foarte mare: boierul absent putea fi discreditat de către oponentii săi¹⁸. Totodată, pentru a avea acces la informație, boierimea moldavă și valahă s-a curializat și a încercat să se afle în proximitatea curților domnești. Boierii au părăsit încet, încet reședințele ridicate pe moșiile lor pentru a-și clădi case în capitale și cât mai aproape de centrul de putere¹⁹. Deja la începutul secolului al XIX-lea, consulul englez William Wilkinson constata abandonarea moșiilor și a conacelor de către boieri pentru a fi prezenți în capitale: „Abia se duc să-și vadă moșiile pe care unii le dau cu arendă pe mai mulți ani cu mult sub valoarea <lor reală>, când găsesc arendași care se învoiesc să le plătească anticipat toată arenda. Clădesc conace frumoase fără să aibă de gând să le locuiască vreodată și acestea se dărapănă în câțiva ani. Așezările cele mai minunate din frumoasa lor țară nu au puterea să-i atragă și ei nici nu au obiceiul să-și părăsească reședința lor de la oraș în niciun anotimp al anului.”²⁰ Lăsate la voia întâmplării sau pe mâinile arendașilor, moșiile

¹⁶ Iordache Crețulescu era căsătorit cu Safta, fiica lui Constantin Brâncoveanu și a Maricăi. Pentru detalii vezi și Mariana Lazăr, *Spre lumea „de dincolo”, trecând împreună prin lumea pământeană. Marele vornic Iordache Crețulescu și soția sa, domnița Safta Brâncoveanu*, în *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, ed. Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Iași, 2014, p. 799–822.

¹⁷ Mihai banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Nicolae Iorga, București, 1902, p. 372–373.

¹⁸ M. Wasiucionek, *op. cit.*, p. 43.

¹⁹ George D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790–1791 după două planuri inedite*, București, 1935.

²⁰ William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia: With Various Political Observations Relating to Them*, London, 1820, p. 148–149.

susțineau faima și măreția unui mare boier, dar nu și resursele economice. De aici provenea nevoia de a fi totdeauna în slujbe înalte, de a aranja scena politică astfel încât aceste slujbe să rămână în familie. Noblețea ajungea astfel să fie atașată funcției, iar nu persoanei, după cum observa diplomatul francez Charles de Bois-le-Comte în raportul său către contele de Rigny²¹. Lupta pentru dregătorii din sfatul domnesc și opoziția față de numeroaselor înobilări (acordarea de titluri fără conținutul efectiv al unei dregătorii) par cât se poate de legitime. Această situație îi transforma în „neguvernabili” pe munteni, dar le dădea și „forța” de a deține mai totdeauna „frânele administrației” și puterea politică²², mai puțin interesați de această „goană” fiind moldovenii, după cum scria boierul și memorialistul Nicolae Suțu: „boierii moldoveni, mult mai atenți la interesele lor materiale, sunt mult mai preocupați de exploatarea domeniilor lor decât de căutarea unor dregătorii. Din acest motiv, au fost totdeauna mai independenți și au știut să reziste domniei atunci când interesele publice o cereau. Muntenii au fost mai maleabili și mai înclinați spre a trage tot felul de sfori în ocuparea unor dregătorii și deci mai puțin docili.”²³ Dar înaintea lui Suțu, consulul francez Charles Reinhard văzuse și el această diferență²⁴; observația este reluată și de Wilkinson: „boierii din Moldova, întocmai ca și cei din Țara Românească, sunt mari stăpâni de pământ, dar ei acordă mult mai multă atenție și <mai mult> timp îngrijirii moșiilor lor, care constituie principalul <lor> izvor de câștig.”²⁵ Dezinteresul față de lucrul moșiilor accentuează dependența de dregătoriile oferite de domn și implicit de puterea politică. „Așteptând mila stăpânirii”, după cum scrie Dinicu Golescu la început de secol al XIX-lea, „noi numai ne naștem și putrezim în oraș”. Or această așteptare nu este ușoară – „câte cinci și zece ani sau până ne va veni rândul” – și aduce o totală abandonare a moșiilor, a adevăratei bogății în favoarea dorinței de a „domni”²⁶.

ALFA ȘI OMEGA. PATRONAJ ȘI RUDENIE

Fanarioții au fost însoțiți la posturile lor de o camarilă, oferind funcții cheie unor apropiați, astfel încât să-și mențină puterea cât mai mult și să-și asigure o cât

²¹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, coord. Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, s.n., vol. III, București, 2007, p. 124; Vezi și Gheorghe Platon, Alexandru Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (date statistice și observații istorice)*, București, 1995, p. 69, nota 42.

²² *Călători străini ... în sec. al XIX-lea*, coord. Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, vol. III, p. 124.

²³ Nicolas Soutzo, *Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798–1871*, ed. Panaïoti Rizos, Vienne, 1899, p. 356; vezi și Gh. Platon, Al. F. Platon, *op. cit.*, p. 69.

²⁴ *Călători străini ... în sec. al XIX-lea*, s.n., vol. I, coord. Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, București, 2004, p. 254–255.

²⁵ *Ibidem*, p. 641.

²⁶ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, Costandin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, ed. M. Iorgulescu, București, 1977, p. 116. Ipoteza este susținută și de istoricii Gheorghe Platon și Alexandru Florin Platon. Astfel, într-o analiză foarte amănunțită asupra Moldovei, ei observă că boierii munteni erau mult mai legați de funcțiile și rangurile administrative, ele constituind în mare parte suportul economic, în timp ce boierimea moldavă a reușit să își păstreze o oarecare independență, datorită implicării în exploatarea moșiilor (Gh. Platon, Al. F. Platon, *op. cit.*, p. 87).

mai bună exploatare a resurselor. Nou-veniții se bazau în primul rând pe protecția oferită de patronul lor. Accesul direct și imediat la dregătorie avea însă vulnerabilitatea sa: dependența de bunăvoința patronului, în acest caz domnul fanariot, care, la rândul lui, depindea de bunul-plac al sultanului. În atari condiții, „grecii fanarioți” trebuiau să găsească pârgii pentru construirea unei stabilități și asigurarea unui viitor.

Înainte de a sosi la Iași sau București, ei își creau rețele de susținere transfrontaliere care să îi ajute în accesul la dregătorii. Fanarioții nu aveau limite teritoriale în trasarea unor rețele cât mai extinse, iar mânuirea limbilor străine îi ajuta în promovarea personală. Cultivarea și întreținerea a cât mai multor relații personale se dirija către structurarea unei rețele în care patronii și clienții se susțineau reciproc în promovarea unor interese comune. Boierii locali clamau vechimea și prestigiul neamului în accesul la dregătorii, dar aceste două criterii nu erau suficiente în numirea în posturi importante. Strategiile matrimoniale erau cele care contribuiau la construirea unor legături durabile și profitabile pe termen lung. Ion Neculce îl oferă ca exemplu pe boierul Iordache Ruset (Rosetti), devenit unul dintre cei mai importanți factori de putere din Moldova. Iată ce scrie: „gândiia Iordache că iară a aduce pre Mihai-vodă din Țarigrad, de l-a face domn aice în țară, să fie iară el alfa și omega, după cum era mai înainte de stăpâniia domnii de la turci.”²⁷ Momentul unei astfel de inserții este foarte important: 1711, când Dimitrie Cantemir alege Rusia și pe țarul Petru I în detrimentul Imperiului Otoman, care îl numise, de altminteri, pe tronul Moldovei. Or, în acest moment de verificare a credinței și a loialităților, boierii s-au orientat în funcție de propriile interese și apartenențe politice și sociale. Iordache Ruset se opusese alianței cu țarul Petru I, manevrând cu dibăcie relațiile și influențele avute printre boieri, fanarioți și dregători otomani pentru aducerea pe tron a nepotului său, Mihai Racoviță²⁸. Intrigile lui au stârnit mânia țarului, care a trimis să fie prins și închis la Kiev timp de doi ani²⁹.

Cum reușise Iordache Ruset să strângă atât de multă putere? Care-i fuseseră pârgiile politice și sociale folosite în ascensiune? Personajul de care ne vom ocupa mai jos este unul dintre mulți alți dregători „greci” care au reușit să dețină o putere imensă la un moment dat, iar în rândurile de față vom încerca să aflăm pe ce căi a fost posibil acest lucru³⁰.

²⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 557–558.

²⁸ Mihai Racoviță era fiul Ion, mare vornic al Moldovei. Sora lui Ion, Safta, era căsătorită cu Iordache Ruset.

²⁹ Va fi eliberat în 1714, la intervențiile cuscrului său, Constantin Brâncoveanu.

³⁰ În 18 aprilie 1763, Pierre de La Roche îi scria prietenului său, Francesco Giuliani, următoarele: „domnul postelnic Alexandru este aici Dumnezeu care aduce ploaia”. Așadar, lui ar fi trebuit să i se adreseze dacă dorea să i se rezolve o problemă, bine și urgent, în Moldova. La Roche, secretarul francez al domnului Ioan Callimachi, se referea la Alexandru Ipsilanti, mare postelnic în divanul țării Moldovei. Alexandru Ipsilanti era fiul dragomanului Ioan Ipsilanti și al Smarandei Mamona; se născuse pe undeva prin Asia Mică și avea să fie mare dragoman al Porții înainte de a fi răsplătit cu tronul celor două provincii dunărene (Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 316).

Rădăcinile neamului Ruset (Rossetos, Rosetti) se duc până în Genova secolului al XIII-lea, de unde un Ioanes Rossetos ar fi plecat către Constantinopol, s-ar fi căsătorit, trecând la ortodoxie, reușind, astfel, să intre în rândul aristocrației bizantine³¹. Date concrete și verificabile apar abia în secolul al XVII-lea, cu Laskaris Rossetos, mare logofăt al patriarhiei din Constantinopol, căsătorit cu Bella, fiica lui Ioan Cantacuzino. După Radu Rosetti, acesta ar fi tatăl lui Constantin cuparul³² și al lui Antonie Ruset, fondatorii neamului Ruset din Țara Românească și Moldova³³. După Eugène Rizo-Rangabé, Constantin cuparul n-ar fi fost fiul lui Laskaris Rossetos, ci doar contemporan cu acesta, exercitând diferite dregătorii în siajul domnilor din Țara Românească și Moldova și reușind să câștige o mare influență la Poartă³⁴. Iordache Ruset și-a început cariera în Țara Românească, construind împreună cu cei patru frați ai săi o rețea care își întindea tentaculele până la Istanbul. Căsătorit cu Maria, fiica lui Dabija vodă și soră cu Dafina, soția lui Gheorghe Duca vodă, a investit energie, timp, bani și influență pentru aducerea pe tronurile celor două țări a unor domni favorabili. Manole (Manolache), Scarlat (Scarlatache), Lascăr (Lascarache) și Mihai (Mihalache) Ruset au jucat alături de el. Primii doi au reprezentat interesele domnilor la Poartă în calitatea lor de capuchehăi, în timp ce ceilalți doi s-au aflat când în Moldova, când în Țara Românească pe arena politică, încuscrindu-se cu boierii locali, punând bazele unor rețele astfel încât să dețină controlul politic³⁵. Când Maria a murit, Iordache Ruset s-a recăsătorit cu Ecaterina, fiica lui Nicolae Racoviță și mătușa lui Mihai Racoviță³⁶. Căsătoria îl introducea într-o altă rețea transfrontalieră, dar îi aducea și o zestre însemnată. Stabilindu-se definitiv în Moldova și cu ajutorul zestreii, Iordache Ruset a început să ridice un imperiu latifundiar, cumpărând cu asiduitate sat după sat. Pentru a prinde rădăcini cât mai adânci în patria de adopție, a dezvoltat o politică matrimonială abilă, căsătorindu-și fiii și fiicele în rândul celor mai de seamă familii boierești din Țara Românească și Moldova.

La 1710, personajul stârnea ură, frică și invidie deopotrivă. Boierii își exprimau nemulțumirea și temerea într-o scrisoarea adresată lui Nicolae Mavrocordat: „Iordachi vornicul, fiind aci *om străin de țară*, cu ajutorul fraților săi care erau capuchehaiele la Poarta împărătească, ne-a ruinat toată țara, schimbând des pe domnii care nu-i erau pe plac, făcând astfel cheltuieli foarte grele, fără știrea țării. De asemenea, a călcat în picioare și a nesocotit toate casele boierești, ruinând cu totul pe cele mai

³¹ Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, București, 2013, p. 19.

³² Era numit astfel pentru că a deținut dregătoria de cupar. Fiii lui vor fi cunoscuți și sub numele de „Cupărești”.

³³ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 20.

³⁴ Eugène Rizo-Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie, par un phanariote*, Athènes, 1892, p. 113.

³⁵ Pentru carierele politice ale acestor frați vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 436–440.

³⁶ Mihai Racoviță a ocupat de mai multe ori tronul din Țara Românească (1730–1731, 1741–1744) și Moldova (1703–1705, 1707–1709, 1716–1726).

multe dintre ele.”³⁷ Nicolae Mavrocordat îl ura tocmai pentru această abilitate de a sesiza orice oportunitate, de a-și țese cu perseverență rețele de rudenie, plasându-și fiii, fiicele și nepoții în familiile bogate și cu influență politică. Adevăratul motiv era totuși dat de teama că Iordache Ruset, în colaborare cu frații săi, stabiliți la Istanbul, complotau pentru îndepărtarea lui Mavrocordat și aducerea pe tronul Moldovei a nepotului lor, Mihai Racoviță. Deși a descoperit în casa lui Ruset o serie de scrisori compromițătoare, Mavrocordat s-a temut să-l pedepsească cu moartea. Domnul a regizat un proces de trădare, coordonat de către mitropolitul Ghedeon (al Moldovei), cu sprijinul facțiunii boierești care îi era fidelă. „Legea îl osândește la moarte”, scria mitropolitul, dar vodă a comutat pedeapsa cu moartea în tăierea limbii pentru că Ruset se apăruse, spunând că toate probele adunate împotriva lui erau doar „minciuni”. Nici pe aceasta nu a putut să o ducă la îndeplinire: „câțiva dintre boierii greci, mai apropiați de domn, s-au dus *iarăși* la el [Nicolae Mavrocordat – n.n.] și l-au rugat să nu-i aplice acea pedeapsă”, consemna cronicarul care a narat evenimentele epocii³⁸. Ceea ce ne atrage atenția sunt încercările repetate – „iarăși” – de a-l elimina din jocul politic. Ca de fiecare dată, rețeaua familială și transfrontalieră a intervenit, arătându-și puterea și influența.

Spre deosebire de Iordache Crețulescu, menționat mai sus, loial tuturor domnilor, Iordache Ruset a fost loial doar propriului interes, orientându-se în funcție de context și utilitatea imediată a unei relații. Or, interesul lui se afla în aducerea și menținerea pe tronul Moldovei a unui membru al rețelei sale, instaurarea unui patron care să-i răsplătească serviciile prin accesul la resursele economice. Mihai Racoviță întrunea aceste criterii și atunci eforturile lui și ale facțiunii sale politice s-au concentrat asupra acestui aspect, reușind abia în 1716 să obțină tronul Moldovei. După cronicile vremii, Racoviță le-a răsplătit efortul acestor frați, acordându-le deplina încredere și putere: „ce vrea el, ce poruncește el, acia făcea și Mihai vodă”, nara un martor contemporan despre Iordache Ruset³⁹.

Ion Neculce, aflat în tabăra opusă, era pe deplin îndreptățit să-l caracterizeze ca „matca tuturor răutăților” din Moldova, să judece deciziile rivalului său de a se orienta în funcție de profitul imediat drept trădări, dar și să-i recunoască abilitatea extraordinară de a găsi ieșire din orice situație. Iată ce scria atunci când Iordache Ruset a hotărât să rezolve printr-o căsătorie conflictul deschis pe care îl avea cu domnul Constantin Brâncoveanu: „măcar că era om înțelept, iar firea îi era de *grec lacom la cinste*; nu socotia nici la Dumnezeu, nici rușine de oameni, nici la osândă sau la ce va veni pe urmă lucrul. Și-ndată făcu logodnă și primi să se lepede de Cantemirești. Pe Antioh vodă încă l-au rugat Brâncoveanu să-i dea fată și să se lepede de prietșugul Cupăreștilor, și n-au primit; iar el, cumu-i vini zamanul îndată priimi cu bucurie.”⁴⁰

³⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între 1695–1754*, ed. Nestor Camariano, Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 67–69.

³⁸ *Ibidem*, p. 69.

³⁹ Mihail Kogălniceanu, *Cronicile României sau letopisețele Moldovei și Valahiei*, vol. II, București, 1872, p. 278–280.

⁴⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 430–431.

Pasul era bine gândit, căci prin căsătoria primului născut, Nicolae, cu fiica lui Brâncoveanu, Ancuța, Ruset pacifica un conflict și își apropia un domn bogat și important. Bineînțeles că alianța pune multe probleme de moralitate: Cantemireștii și Brâncovenii erau dușmani de moarte⁴¹. Antioh Cantemir a rămas fidel dregătorului său, refuzând alianța matrimonială propusă de Brâncoveanu pentru a-și proteja supusul și sfetnicul⁴². Iordache Ruset nu s-a sfiit însă să-și trădeze stăpânul, simțind direcția vântului și orientându-se spre cel mai puternic personaj al momentului. Dimitrie Cantemir avea să îi atribuie un rol important în cadrul istoriei sale alegorice care descria conflictul dintre Cantemirești (Antioh – Filul/Elefantul – și Dimitrie – Inorogul) și Brâncoveanu (Corbul): *Istoria ieroglifică*. Iordache Ruset îl întruchipa pe Pardosul (leopardul) din țara animalelor, în timp ce fratele său, Scarlat Ruset, era *Cameleonul*, capabil să se schimbe în funcție de pradă. Scrisă la Istanbul în anii 1703–1705, după moartea tatălui său, Constantin Cantemir († 1693), *Istoria ieroglifică* descrie rivalitățile dintre diferitele facțiuni politice desfășurate în Moldova (*țara quadrupedelor*), Țara Românească (*țara păsărilor*) și Imperiul Otoman (*împărăția peștilor*) pentru preluarea puterii. Când Dimitrie termina de redactat *Istoria ieroglifică*, fratele său, Antioh Cantemir, prelua tronul Moldovei vreme de doi ani (1705–1707)⁴³.

La moartea sa (probabil în jur de 1720), Iordache Ruset lăsa în urmă una dintre cele mai mari averi din Moldova, pe care o împărțea fiilor și fiicelor sale. Dar, mai presus de toate, tatăl reușise să pună bazele unei întinse și influente rețele familiale, aliindu-se cu cele mai puternice familii ale Moldovei⁴⁴. Prin intermediul acestei rețele, familia Ruset a dominat scena politică moldavă pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, prelucrându-și identitatea și integrându-se perfect în mediul moldav. Astfel, grecitatea neamului s-a pierdut de-a lungul unei generații, familia Ruset adoptând identitatea moldavă. Deja la mijlocul secolului al XVIII-lea, Rusetesții reușiseră să pătrundă, prin intermediul căsătoriilor, în rândul marilor familii boierești ale Moldovei, fiind considerați ca aparținând locului. În acea perioadă are loc preschimbarea numelui din Ruset în Roset, pentru ca, la începutul secolului al XIX-lea, legendele unor origini italiene și genoveze să ducă la o nouă modificare a numelui în Rosetti⁴⁵. La 1856, când Constantin Sion alcătuia arhondologia boierilor Moldovei, pune la îndoială atât originea greacă, cât și originea italiană a neamului

⁴¹ Se pare că alianța a fost mediată de patriarhul Ierusalimului, Hrisant Nottara, M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 274.

⁴² La acest moment, Iordache Ruset ocupa dregătoria de mare vistiernic în domnia lui Antioh Cantemir. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 436.

⁴³ Dimitrie Cantemir, *Opere fundamentale*, vol. I, *Divanul. Istoria ieroglifică. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, 2003.

⁴⁴ Elena Bedreag, *Descendența și averea marelui vornic Iordache Ruset*, în *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, ed. Dan Dumitru Iacob, Iași, 2015, p. 157–203; eadem, „La vrerea me este să-i dau au ba dintr-ale mele lucruri”. *Diata marelui vornic Iordache Ruset*, în *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani*, ed. Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, p. 571–586.

⁴⁵ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 25.

Rosetti. Cunoscut pentru virulența criticilor sale la adresa „grecilor”, Sion se arăta mai mult decât îngăduitor cu neamul Rosetti. Ba mai mult, trecea la justificarea și acceptarea originilor grecești, care nu mai păreau atât de rele din moment ce se pierdeau în negura vremurilor: „de vor fi și greci acești Rosetești ce sânt boieri mari în țara noastră, sânt de mulți veniți, că sunt trecuți 200 de ani de când sânt ridicăți la ranguri mari.”⁴⁶

Cazul de mai sus pune în evidență importanța unei rețele familiale în promovarea socială și participarea activă pe arena politică. Resursele economice ale țărilor române erau limitate, iar sistemul succesoral contribuia la fărâmițarea acestora cu fiecare nouă generație. Pravila și cutuma reglementau transmiterea patrimoniului între toți moștenitorii de drept în Moldova, fie femei, fie bărbați. În Țara Românească, doar moștenitorii bărbați puteau accede la părți egale din patrimoniu, în timp ce femeile primeau o zestre odată cu măritișul. În cazul familiilor boierești, zestrea era deseori foarte consistentă și putea fi considerată ca parte însemnată din patrimoniul patern. În aceste condiții, patrimoniul se putea pulveriza. Chiar dacă moștenitorii primeau părți importante din avere, ei erau obligați să intre în jocul politic, pentru a-și constitui propriul patrimoniu pe care să îl împartă mai apoi între membrii familiilor lor. Prin strategii matrimoniale gândite rațional, boierii își fabricau pârgurile necesare accederii în arena politică și de aici la resursele economice. Din rândul membrilor familiei se recrutau pilonii de încredere care să fie inserați în posturi cheie și pe a căror încredere se puteau oricând baza. Încrederea era un ingredient important în construirea și menținerea unei rețele⁴⁷.

Iordache Ruset își asigurase viitorul și se ancorase, pentru totdeauna, într-o „patrie”. Cumpărând proprietăți, ridicându-și case în Moldova, căsătorindu-și copiii în rândul elitei autohtone, Ruset își câștigase dreptul de fi considerat „moldovean”.

IDENTIFICARE ȘI LOIALITATE

În fața acestei ofensive de promovare agresivă, boierimea locală nu poate decât să se adapteze, să învețe și apoi să atace folosind aceleași metode. Am deschis acest studiu cu Ion Neculce, marele hatman al Moldovei, care a fost martorul ascensiunii fanarioșilor și a dregătorilor greci în Moldova primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. Născut în Moldova, în jurul anului 1672, ca fiu al vistierului Neculce și al Catrinei Cantacuzino, Ion Neculce avea privilegiul de a aparține unor rețele de solidaritate familială care se ramificau spre Țara Românească și Imperiul Otoman. Deși ascendența bizantină a Cantacuzinilor era mereu reiterată pentru a adăuga prestigiu neamului, etnicitatea se pierduse pe drumurile integrării și asimilării printre familiile boierești. Astfel, originile etnice grecești sunt ignorate, în timp ce prestigiul descendenței imperiale bizantine revine cu obstinație. „Grecii” criticați

⁴⁶ Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii Moldovei*, București, 1973, p. 222–223.

⁴⁷ M. Wasiucionek, *op. cit.*, p. 45.

de Neculce sunt, de fapt, competitorii din arena politică, recent veniți cu domnul fanariot, așadar, mult mai bine plasați decât el sau alți boieri moldoveni. Prin legăturile directe, acești „greci-fanarioți” obțineau direct și imediat dregătorii importante. Cu acești „greci-fanarioți” se răfuiește Neculce. Ceilalți, veniți de una sau două generații, cu case, familii și proprietăți în țară, sunt acceptați ca făcând deja parte din țesutul social.

Totuși, interesul nostru pentru Neculce se focalizează asupra perioadei de exil pentru a evidenția diferitele forme pe care loialitatea le îmbracă⁴⁸. Revenind la momentul 1711, ar trebui subliniat că Ion Neculce, mare hatman al Moldovei, fusese unul dintre cei mai importanți susținători ai alianței cu Rusia⁴⁹. Atunci când conflictul a luat o întorsătură neașteptată și Imperiul Otoman a câștigat războiul, soarta hatmanului a fost și ea pecetluită. Să-l urmeze pe Dimitrie Cantemir în Rusia a fost singura opțiune, în acel moment. În situația lui, s-au aflat alte 4.000 de persoane, boieri mari cu familiile lor (24), boieri mai mărunți cu familiile lor (448), servitori, soldați, membri ai familiei domnești⁵⁰. În popasul de la Kiev, din octombrie 1711, Cantemir s-a confruntat cu primele fisuri în păstrarea fidelității oamenilor săi. Câțiva boieri, printre care și Neculce, au cerut să rămână la Kiev pentru a aștepta un moment prielnic revenirii în Moldova. Prințul făcuse demersuri considerabile pe lângă țarul Petru I pentru ca boierii și slujitorii lui să obțină dregătorii și mijloace de subzistență în noua lor patrie. Mulți dintre ei au și primit, la începutul anului 1712, proprietăți și iobagi, fiecare în funcție de rangul său, în regiunile Novomlisk, Balacleika, Colodejna, Dvurecinâi Kut și Kursk⁵¹. Ion Neculce a refuzat împrumutul și a reiterat aceeași cerere de reîntoarcere în Moldova. După ce Cantemir i-a refuzat cererea, Neculce s-a adresat țarului, care i-a răspuns favorabil: „dacă nu va să șadză, volnic să fie: Dumnezeu să-i agiute să meargă unde i-i voia, că nu mi-i rob.”⁵² Adresându-se țarului, Ion Neculce scotea în evidență noul său statut asumat din momentul în care a intrat în Rusia: protejat al țarului. Patronul său, Dimitrie Cantemir, își pierduse puterea și capacitatea de a oferi servicii clienților săi⁵³. Ieșirea dintr-o astfel de relație era mai mult decât justificată din partea lui Neculce, care nota cu pragmatism neputința patronului în construirea unui viitor: „și domnul să visadză că iaste tot putérnic, ca la țara lui, când este domn, și va să ție așa, ca s<ă> năcăjască pre acei boiari, și nu socotêște slujba ce i-au făcut, că s-au înstreinat,

⁴⁸ Roland Mousnier, *Les concepts d'« ordres », d'« États », de « fidélité » et de « monarchie absolue » en France de la fin du XVe siècle à la fin du XVIIIe*, în „Revue historique”, 247, 1972, fasc. 2 (502), p. 289–312; Antoni Mańczak, *Unequal Friendship. The Patron-Client Relationship in Historical Perspective*, Frankfurt am Main, 2017.

⁴⁹ Pentru derularea războiului pe etape vezi Ștefan Lemny, *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*, Iași, 2013, p. 133–145.

⁵⁰ O listă a boierilor care l-au urmat pe Dimitrie Cantemir se regăsește chiar la Ion Neculce, *op. cit.*, p. 602. Pentru o listă exhaustivă a se vedea M.B. Atanasiu, *op. cit.*, p. 67–68.

⁵¹ M.B. Atanasiu, *op. cit.*, p. 70.

⁵² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 618.

⁵³ Sharon Kettering, *Patronage in Early Modern France*, în „French Historical Studies”, 17, 1992, nr. 4, p. 845.

ce nemică învoială nu-i face.”⁵⁴ Bineînțeles că aluzia se referă la relația dintre el și Dimitrie Cantemir, care l-a șicanat din momentul în care s-a declarat nemulțumit de pribegie și de noile relații de putere. În plus, noul context social și politic nu favoriza visurile de mărire ale unui tată pentru fiii săi: „deci de viața mea îmi era cum îmi era, dar mai mult îmi era pentru copiii miei, la ce vor rămânea, că numai doar săldați să fie; iar la alte boiarii nu încap feciorii unora [pribegi – n.n.] ca a cestora.”⁵⁵ Reformele lui Petru I creaseră premisele necesare absorbirii de noi membri în rândul „nobilimii ruse”, dar puseseră și bazele unei concurențe acerbe. Tabla rangurilor le deschidea militarilor și funcționarilor capabili din administrația imperială drumul către privilegiile nobiliare și statutul de nobil⁵⁶. Drumul părea însă lung și imprevizibil.

După Neculce, supușenia și loialitatea arătate unui domn trebuiau să se limiteze la granițele țării și la durata domniei: „Ce, fraților moldoveni, rogu-vă să luați aminte, să vă învățați și să vă păziți. Oricât ar fi în cinste la vrun domn, bine iaste să-i slujești cu dreptate, că și de la <Dumnezeu> ai plată. Iar cu domnul niciodată să nu pribegești, măcar cum ar hi, și nu numai în țară streină, ce nici în Țarigrad cu dânsul să nu mērgi, fiind tu moldovan. Ce să-i slujești în țara ta, căci streinii caută numai pre domn să-l miluiască și să-l cinstească; iar pre boiarii ce sint pribēgi cu domnul, într-o nemică sint.”⁵⁷ Țarigrad și Imperiul Otoman nu sunt asimilate „străinătății”, dar fixează statutul „moldovanului” drept creștin ortodox și supus otoman. Acest statut de „supus otoman” rămâne agățat de boier și atrage suspiciunea inerentă. Temerea că boierii ar schimba rapid loialitatea față de țară cu loialitatea față de sultan este exprimată atât de Dimitrie Cantemir, cât și de generalii ruși. Cantemir își denunță boierii că s-ar fi înțeles cu „turcii”, în timp ce generalii ruși nu vor un competitor puternic în Harkov, astfel că flutură pe la urechile țarului suspiciunea că prințul moldav oricând se poate împăca cu sultanul, așa cum au mai făcut și alți domni în trecut⁵⁸. Pribegia lui Neculce și recăpătarea încrederii sultanului au durat nouă ani. Solidaritățile familiale și rețelele transfrontaliere au colaborat pentru obținerea iertării sultanale fără de care boierul nu putea trece frontiera moldavă în siguranță. Pe măsură ce capuchehăi, domni și viziri sunt bombardați cu scrisori și daruri pentru câștigarea iertării, boierul se deplasează tot mai aproape de frontieră. Pribegia presupunea și confiscarea averii boierului, ca pedeapsă pentru trădarea lui, precum și redistribuirea acestei averi către ceilalți competitori. Aceștia din urmă lucrau pentru „ținerea” infidelului în afara granițelor și foloseau, la rândul lor, bani și rețele pentru împiedicarea iertării. Este și cazul lui Neculce, a cărui avere a fost confiscată și împărțită de Nicolae Mavrocordat altor boieri care îi oferiseră loialitatea⁵⁹. Dar

⁵⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 620.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 619.

⁵⁶ Nancy Shields Kollmann, *The Russian Empire, 1450–1801*, Oxford, 2017, p. 428.

⁵⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 620.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 615, 617.

⁵⁹ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, IV, 1925, p. 43–45, 1 august 1712.

aceiași Mavrocordat s-a implicat în obținerea unui firman de iertare din partea sultanului. I s-a alăturat celălalt domn fanariot, Mihai Racoviță. Schimbarea de atitudine a lui Nicolae Mavrocordat nu poate fi pusă decât pe seama nevoii de aliați în interiorul țării. Firmanul a sosit la sfârșitul anului 1719, iar boierul revenea în „patrie”, unde demara un alt proces de recâștigare a încrederii noului domn, de recuperare a averii, de refacere a alianțelor și de reinserare în rețelele de putere. „Curățarea obrazului”, cum scrie Neculce, era necesară reinsertării sociale și introducerii fiilor în cercurile de putere⁶⁰.

În 1720, când a inițiat procesul de recuperare a moșiilor, Ion Neculce trasa natura relațiilor dintre patron și client, dintre stăpân și supus, fixând cadrul de desfășurare și atribuțiile. Acuzat că a fost unul dintre factorii de decizie în alianța cu Rusia, Neculce se apăra, subliniind că „nu a fost decât sluga care și-a slujit cu dreptate stăpânul”, supunându-se și fiindu-i fidel așa cum îi cerea dregătoria și onoarea. Putere de decizie nu putea avea într-o astfel de relație („nici au fost v' un putincios”), dată fiind poziția sa în ierarhia politică⁶¹. Vorbind despre momentul 1711, documentul relatează cu detalii relațiile boierilor cu diferiții lor patroni, arătând rapiditatea și pragmatismul cu care se schimbau loialitățile, în funcție de scopul material imediat⁶².

Loialitățile și neloialitățile se confirmau și se infirmau cu fiecare domnie; noul domn îi pedepsea pe unii, dar îi ierta pe cei mai mulți. Iertarea era un atribut al milei domnești și prin intermediul ei își asigura viitoarele loialități. În plus, un domn nu putea governa fără grupuri importante de boieri rătăciți prin imperiile vecine, care ar fi putut oricând să se coalizeze și să se plângă sultanului, contribuind astfel la mazilire⁶³. Iertarea avea, așadar, și o formă practică: ținerea supușilor aproape pentru a putea fi supravegheați și controlați. La rândul lui, sultanul acorda iertare colectivă după fiecare conflict, preocupat fiind de capacitatea economică a supușilor săi, îndemnându-i să se întoarcă la casele lor, să-și lucreze pământul și să-și plătească birurile⁶⁴. Obiective diferite converg spre pacificarea socială care să asigure resursele umane necesare procesului politic și economic.

AȘTEPTÂND PACEA: SUPUNEREA CA O BRODERIE ORIENTALĂ

La 15 iunie 1773, Zoița Brâncoveanu îi trimitea împărătesei Maria Theresa o broderie orientală cu următoarea scrisoare de mulțumire: „Madame, Ce n'est qu'après avoir obtenu la permission de Sa Majesté Impériale, notre Auguste Empereur, que

⁶⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 625.

⁶¹ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 49, [1720].

⁶² S. Kettering, *Patronage in Early Modern France*, p. 844.

⁶³ Dimitrie Cantemir scrie că un domn iscusit, care știe să se insereze în rețelele de influență otomane, poate oricând contracara orice plângere prin daruri către cei mari ai momentului. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 74–75.

⁶⁴ O astfel de iertare are loc și după războiul ruso-turc din 1711, când „prè-săninata Poartă, după into[r]ceri Moscalilor, îndată spre toți au arătat milă și i-au ertat pe toți de to[a]te greșelile lor ca să să into[a]rcă la pământul lor să hii birnici precum au fost și înainte vreme”. I. Marinescu, *op. cit.*, p. 56.

je prends la hardiesse de présenter les prémices de mes ouvrages à Votre Majesté Sacrée Royale Impériale. Comme ce sont des effets orientaux, je crois que votre Majesté voudra bien les recevoir comme partant *d'une sujette très soumise*. Le tout est travaillé de ma main pour donner une idée des ouvrages turcs. Je me trouverai heureuse si Votre Majesté veut bien l'accueillir favorablement; me recommandant toujours sous sa puissante protection, je me ferai gloire d'être avec le plus profond respect. La plus humble et la plus obéissante servante et *fidèle sujette*. Zoitza B. De Brancovanis. Épouse d'Emanuel." Scrisoarea și broderia plecau din Kronstadt (Brașov), oraș aflat în Transilvania, parte a Imperiului Habsburgic la această dată, către Viena⁶⁵. Emanuel Brâncoveanu se alătura soției sale, redactând o altă scrisoare către cancelarul Kaunitz, vestind și descriind darul trimis drept ceva ce „nu se găsea în Europa, ci numai printre națiunile orientale”⁶⁶. Prin acest gest, el își arăta recunoștința pentru cel mai important serviciu cu care împărăteasa îl răsplătise: oferirea unui pașaport. Procesul durase mai bine de trei ani și implicase o asiduă corespondență de afirmare a fidelității față de împărăție. De ce avea nevoie acum Brâncoveanu de o astfel de recunoaștere? Ce se întâmpla cu statutul de supus pe vreme de război? Era el suspendat? Prin analiza unei importante corespondențe păstrate în Arhivele din Viena, vom încerca să cercetăm multiplele fațete ale statutului de supus, așa cum apare el sub pana actorilor implicați: boierii valahi, autoritățile austriece și autoritățile ruse.

Secolul al XVIII-lea este dominat de pribegirea diferitelor grupuri de boieri în Polonia, Rusia, Monarhia Habsburgică sau Imperiul Otoman. Războaiele din regiune generează cele mai importante astfel de băjenii, determinând refugiul multor familii. Boierii moldoveni se retrăgeau mai degrabă în Polonia sau în Rusia, în timp ce boierii din Țara Românească preferau Transilvania. Pentru a se proteja, unii dintre ei s-au străduit să-și caute patroni puternici în rândul țărilor, regilor, împăraților, oferindu-și loialitatea și prestând jurămintele de credință. Procesul acesta nu-i împiedica să rămână pe mai departe și supuși otomani. Într-o epocă a insecurității permanente, protecția era indispensabilă în asigurarea supraviețuirii. Cantacuzino, Bălăceanu, Brâncoveanu sau Văcărescu sunt doar câteva dintre marile familii boierești care au întreținut relații asidue cu capetele încoronate din jur, cerând și reușind să obțină titluri nobiliare⁶⁷. Pe baza acestor titluri, membrii familiei au solicitat protecție, azil, pașapoarte sau alte favoruri, invocând supușenia și fidelitatea față de valorile imperiilor de-a lungul deceniilor⁶⁸.

Războiul ruso-otoman (1768–1774) aduce în prim-planul istoriei o astfel de situație. Momentul este surprins de mai multe surse, cercetătorii având astfel acces

⁶⁵ Vezi Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Staatenabteilung (în continuare: HHStA), Moldau-Walachei I/26, Brancovan (1767–1777), f. 41.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 40, 15 iunie 1773.

⁶⁷ Vezi transcrierea acestor diplome, pașapoarte sau alte privilegii la M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 259–283.

⁶⁸ HHStA, Moldau-Walachei I/26, Vaccaresculi (1772–1773) și Brancovan (1767–1777).

la opinii variate cu privire la eveniment, dar și la atitudinile referitoare la statutul social și politic al membrilor elitei⁶⁹. Doi dintre contemporani relatează evenimentele, fiecare de pe poziții diferite: Mihai banul Cantacuzino scrie istoria neamului său și susține aripa pro-rusă din rândul boierimii⁷⁰; Ianache Văcărescu alcătuiește o istorie a Imperiului Otoman, fiind favorabil aripii pro-otomane⁷¹. În același timp, corespondența boierilor refugiați în Transilvania este un alt instrument în analiza comportamentelor și definirea unui statut social în raport cu circumstanțele sociale și politice. Războiul ruso-otoman împarte clasa politică în funcție de afinități și interese. Cantacuzinii încearcă să strângă în jurul lor cât mai mulți boieri dedicați cauzei ruse. Înaintarea Rusiei în țările române aprinde speranțele creștinilor (susținute de propaganda rusă, prin care aceasta se erijează în apărătoare a tuturor creștinilor⁷²) și deschide porțile unor numeroși oportuniști, care profită de pe urma războiului, după cum observă Ianache Văcărescu: „Toți creștinii ce n-a<u> chibzuit cele după urmă și care nu era adăpați dă știința politiceștilor ocârmuri, socotea că Rosia are să arâdice dâ n lume, sau cel puțin dâ n Europa, toată stăpânirea turcească. Unii pântru râvna legii, alții pântru pohta slavei și alții pântru iubirea hrăpirii să făcură ostași ruși.”⁷³

Boierii poziționați de partea rusă au format o delegație, trimisă la Sankt Petersburg, pentru a-și declara fidelitatea față de imperiu, în frunte cu Mihai banul Cantacuzino și Nicolae Brâncoveanu. Ferdinand William Ernest von Solms scria, la 10 aprilie 1770, din Petersburg că „deputații din Moldova și Valahia, clerici și nobili, au sosit aici și au avut alaltăieri o audiență solemnă pe lângă Maiestatea Sa Imperială, în cadrul căreia au recunoscut formal supunerea provinciilor lor sceptului Rusiei”. Printre ei, Solms recunoștea pe mitropolitul Moldovei, principalii episcopi și arhimandriți, boierii Cantacuzino și Brâncoveanu, ambii „pretenzând că ar descinde din vechii împărați greci”⁷⁴. La rândul său, Mihai Cantacuzino narează, cu multe amănunte, primirea fastuoasă de care s-au bucurat delegațiile moldavă și valahă în prezența împărătesei Ecaterina a II-a⁷⁵. Așa cum constata Victor Taki, acceptând protecția Rusiei, boierii căutau să-și consolideze propria poziție în raport cu domni

⁶⁹ Despre războiul ruso-turc vezi alte două mărturii contemporane la V.A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient cu referință la principatele Moldova și Valahia din anii 1769–1774 de biv-vel stolnicul Dumitrache*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice”, s. a II-a, X, 1887–1888, p. 398–417; Dionisie Eclisiarhu, *Scrieri alese. Hronograf. Predoslovii*, ed. Natalia Trandafirescu, București, 2004.

⁷⁰ M. Cantacuzino, *op. cit.*

⁷¹ Ianache Văcărescu, *Istoria othomanicească*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 2001.

⁷² Mihai Cantacuzino introduce în istoria sa o „tălmăcire a manifestelor tipărite” pe care Rusia le răspândește printre creștinii ortodocși din Balcani. M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 161–167. Asupra subiectului vezi Victor Taki, *Limits of Protection: Russia and the Orthodox Coreligionists in the Ottoman Empire*, în „The Carl Beck Papers”, 2015, nr. 2401, p. 1–79.

⁷³ I. Văcărescu, *op. cit.*, p. 102.

⁷⁴ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. II, București, 1896, p. 27.

⁷⁵ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 181–184.

fanarioți și Imperiul Otoman⁷⁶. Mulți dintre ei aveau să primească dregătorii importante în administrarea țărilor aflate sub ocupația rusă (1768–1774), dar sfârșitul războiului avea să îi oblige să se exileze în Rusia pentru a scăpa de pedeapsa sultanului.

Ianache Văcărescu, deținând la vremea respectivă dregătoria de mare vistier, a reușit cu abilitate să se sustragă din delegație și să se refugieze la Brașov. Din rațiuni politice și prin prisma rețelei din care făcea parte, rămânea fidel Imperiului Otoman, încercând să se facă util și să răspundă ori de câte ori a fost solicitat să se implice.

Dar dacă pozițiile Cantacuzinilor și Văcăreștilor erau clare, frații Nicolae și Emanuel Brâncoveanu oscilau. Revenit de la Sankt Petersburg și ajuns la Iași, Nicolae Brâncoveanu a intrat în conflict cu armata rusă staționară, ceea ce l-a obligat să părăsească la Brașov, în Transilvania, acolo unde deținea o casă și mai multe moșii⁷⁷. Insecuritatea creată de conflictul armat a determinat numeroși alți boieri să părăsească zona de conflict pentru a se refugia, în acest caz, la Brașov, dincolo de munți. Nu trebuie să-i fi fost foarte ușor conducerii orașului Brașov să facă față aflului de populație venită de peste munți, o populație pretențioasă și revendicativă. Bucurându-se de privilegiu și de prestigiu în patria lor, boierii au migrat cu toate acestea, încercând să și le păstreze, să le ceară și mai ales să le impună⁷⁸.

Cazul Brâncovenilor este unul important în acest joc de *self-fashioning* și de subliniere a unui statut social, în ciuda condițiilor de pribegie. Brâncovenii au cerut și au obținut diplome de prinți ai Imperiului Romano-German. Constantin Brâncoveanu, domnul Valahiei (1688–1714), primea titlul de prinț al imperiului, la 30 ianuarie 1695, din partea împăratului Leopold I, cu dreptul de a cumpăra proprietăți în Transilvania, unde să se poată refugia în caz de război⁷⁹. Mai apoi, nepotul său, Constantin Brâncoveanu (1707–1752), făcea demersuri pentru reînnoirea acestui titlu. Ulterior, fiii săi, Nicolae și Emanuel, au cerut și au obținut reconfirmarea titlului de „prinț”⁸⁰. Refugiați la Brașov, în așteptarea păcii, Nicolae și Emanuel Brâncoveanu au invocat ori de câte ori au avut ocazia fidelitatea neamului lor față de Monarhia Habsburgică și mai ales față de împărat. În numele acestei fidelități, ei se credeau îndreptățiți să pretindă protecție și ajutor în situații dificile și mai ales atunci când se aflau pe

⁷⁶ V. Taki, *op. cit.*, p. 8.

⁷⁷ Membrii familiei Brâncoveanu aveau proprietăți în Brașov, Poiana Mărului și la Sâmbăta de Sus, unde ridicaseră o reședință și o biserică. Vezi Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 81–89; vezi și documentul din 20 noiembrie 1761, prin care Constantin Brâncoveanu le scrie brașovenilor despre casa sa din Brașov, pentru ca, la 1 mai 1762, conducerea orașului să îl anunțe că un ofițer a primit cvartir în casa lui din Brașov. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1913, vol. XV/2, p. 1719, 1720.

⁷⁸ În decembrie 1771, Ianache Văcărescu și alți boieri se plâneau guvernatorului Transilvaniei de insultele și relele tratamente la care erau supuși de către brașoveni. Vezi Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/2, p. 1737.

⁷⁹ Nicolae Iorga, *Les diplômes impériaux de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie*, în „Revue historique de sud-est européen”, XIV, 1937, 7–9, p. 177–186.

⁸⁰ Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în *Constantin Brâncoveanu*, ed. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, București, 1989, p. 123–138.

teritoriul patronului lor: „Je réclame très respectueusement au pie[d] du trône sacré de Vos Majestés Impériales la protection dont mes ancêtres ont joui dans Vos États. La fidélité avec la quelle ils ont toujours servi cet Empire jusqu'à répandre leur sang dans les occasions qui se sont présentées, me fait espérer que j'obtiendrai ma juste demande de la magna[ni]mité de Vos Augustes Majestés”, scrie Emanuel Brâncoveanu la 20 septembrie 1772 din Brașov. În petiția respectivă („placet” în text), adresată împărătesei Maria Theresa, Emanuel Brâncoveanu pretindea că tocmai această fidelitate a dus la rechiziționarea averii sale din Valahia⁸¹. În acest moment, patronul devenea stăpânul căruia i se cerea să își protejeze „supușii”: „Vos Majestés daignent ordonner que je sois muni d'un attestat et passeport pour passer dans ma patrie à fin d'être reconnu sujet et membre de votre Empire, qu'en cette qualité, il ne me soit pas fait de violence pendant mon séjour en Valachie, que je puisse jouir tranquillement de mes revenus et la permission de m'en revenir ici lorsque je le trouve à propos.”⁸²

Cererea de protecție sau susținere financiară nu era un moft. Atât soldații ruși, cât și cei otomani treceau la jafuri de îndată ce intrau în Țara Românească și Moldova. Casele boierești erau întotdeauna primele vizate⁸³. Într-o economie agrară, mijloacele de tezaurizare erau destul de reduse: bijuteriile și hainele înglobau o parte din avere; altminteri bogăția acestor boieri consta în grânele, vitele, mierea, ceara și pieile pe care le comercializau, dar mai presus de toate în veniturile slujbelor pe care le exercitau. În vreme de război, toate acestea nu mai produceau nimic, lăsându-i pe boieri să supraviețuiască luni și ani din ceea ce reușiseră să tezaurizeze sau din vânzarea recoltelor viitoare. În exil, boierii cei mari țineau să afișeze un stil de viață care să reflecte rangul și poziția, investind în aparențe. Procurarea bunurilor necesare supraviețuirii și susținerii rangului le era la îndemână, Brașovul fiind un important centru comercial. Unii se aventurau și făceau o serie de cheltuieli pe care apoi nu le puteau acoperi, apărând, astfel, conflicte⁸⁴. În acest context, frații Brâncoveanu introduc și folosesc cu insistență trei cuvinte cheie: „protection”, „fidélité”, „sujet”. Cuvintele capătă sensuri multiple pe măsură ce frații Brâncoveanu îndură „fatalitățile” războiului și neajunsurile exilului⁸⁵. La momentul 1770, Nicolae și Emanuel Brâncoveanu cereau dreptul de a locui pe proprietățile lor, deținute la Brașov și Sâmbăta de Sus, pe durata războiului. Guvernul Transilvaniei le-a acordat acest drept, așa cum îl acorda și altor familii sau persoane refugiate din

⁸¹ În acel moment, la București se desfășurau negocierile de pace. Delegația rusă, sub conducerea generalului Aleksey Mikhailovich Obreskov, a fost găzduită în casele lui Emanuel Brâncoveanu din mahalaua Sfântul Spiridon. V.A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient*, p. 416.

⁸² HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 21.

⁸³ V.A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient*, p. 370–373.

⁸⁴ Vezi conflictul dintre Emanuel Brâncoveanu și negustorul Gavril din Scheii Brașovului, 23 iulie 1771, în Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/2, p. 1737.

⁸⁵ La Brașov, Nicolae Brâncoveanu era însoțit de soția lui, Maria, sora lui Ianache Văcărescu, și de un fiu minor, Constantin. Fratele său, Emanuel Brâncoveanu, era însoțit de soție, Zoe Sturza, și de patru copii, după cum declară în una dintre petiții. Se adăugau rude, clienți și servitori. HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 38.

calea războiului⁸⁶. Brâncovenii însă țineau să sublinieze în orice împrejurare legăturile vechi și fidelitățile care îi legau de imperiu, individualizându-i în marea masă de refugiați. Reprezentanții imperiali, prin cancelarul Kaunitz, le-au recunoscut calitatea de „prinți ai imperiului”, folosind denumirea cu fiecare corespondență, dar făceau diferența între forma și conținutul acestui titlu. Titlul era unul onorific, care implica relații clientelare destul de superficiale. Într-o primă fază, Brâncovenii s-au folosit de sensul slab al cuvintelor „protecție” și „fidelitate” fără să facă nicio trimitere la calitatea de „supus”. Contextul era reprezentat de conflictele cu negustorii „greci” de la care cumpăraseră marfă pe credit și care îi urmăreau chiar și în cetatea Brașovului⁸⁷. De altminteri, Brâncovenii nu erau singurii care se aflau în această situație, așa cum observăm din scrisoarea trimisă cancelarului Kaunitz de către Nicolae Brâncoveanu, oferind explicații cu privire la soarta exilaților: „Rușii au jefuit fiecare mare casă boierească, de când am pribegit, pentru a zice așa; asta reprezintă cea mai jenantă situație în susținerea rangului nostru; de când am ajuns aici, cu bunurile noastre confiscate de ruși, noi suntem obligați să așteptăm aici pâinea, neprimind nimic din veniturile moșiilor noastre. Știind că pretențiile acestor oameni sunt juste, prin ce mijloc am putea să-i mulțumim?”⁸⁸ Din acest motiv, Brâncoveanu, în numele boierilor valahi refugiați la Brașov, îi atrăgea atenția cancelarului Kaunitz că boierii se bucurau de „protecția Alteței Sale Imperiale”, „protecție” solicitată pentru a fi „liniștiți”, și că nu puteau fi judecați după legile „tribunalelor imperiale din Transilvania”, atât de diferite de cele din Valahia⁸⁹. Boierii valahi făceau aici trimitere la legea nescrisă a ospitalității, dar și la protecția imperială, cerută atât colectiv, cât și individual. Se solicita amânarea oricărui proces până la terminarea războiului, cauzele fiind de competența tribunalelor din Valahia, ai cărei *supuși* erau încă. În răspunsul său, cancelarul Kaunitz nu trecea de jocul retoricii, încercând să îi asigure pe refugiați că se străduia să le facă sejurul cât mai agreabil cu putință. Și atât!⁹⁰

Prelungirea războiului și mai ales eșuarea negocierilor de pace de la Focșani și București i-au determinat pe frații Brâncoveanu (și implicit pe ceilalți boieri) să găsească soluții pertinente pentru ieșirea din impasul financiar în care se aflau⁹¹.

⁸⁶ La 28 mai 1770, guvernul Transilvaniei se adresa orașului Brașov, cerându-i să acorde adăpost și ospitalitate familiilor Brâncoveanu, Dudescu și unor călugări refugiați din cauza războiului. Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/2, p. 1735–1736.

⁸⁷ Despre negustorii greci și companiile comerciale din Sibiu și Brașov, a se vedea Mária Pakucs, *This Is Their Profession. Greek Merchants in Transylvania and Their Networks at the End of the 17th Century*, în „Cromohs: Cyber Review of Modern Historiography”, 21, 2017–2018, p. 36–54.

⁸⁸ „Les Russes pillèrent chaque grande maison, depuis errant, pour ainsi dire, ça est la même forte embarrasse pour soutenir notre rang; de plus à présent, tous nos biens confisqués par les Russes, nous étant résolus d’attendre ici la pain, ainsi ne recevant point de revenus de nos terres quand bien même les prétentions de ces gens-là fussent justes, par quel canal pourrions nous les contenter?” HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 13.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 14, 15 ianuarie 1772, Kronstadt.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 15, 3 februarie 1772, Viena, Kaunitz către Nicolae Brâncoveanu.

⁹¹ Nicolae Brâncoveanu amanetează, în 1771, negustorului Dumitru Marcu moșia de la Sâmbăta de Sus, pe o perioadă de cinci ani. La 20 februarie 1794, cei doi încă se judecau, unul cerând restituirea amanetului, celălalt banii împrumutați și dobânda aferentă. V.A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1893, vol. VI, p. 562–567.

Chiar dacă fugiseră din cauza războiului, statutul lor era incert. Acțiunile lor erau interpretate diferit de boierii rămași în țară, de autoritățile ruse stăpâne în Moldova și Țara Românească, precum și de autoritățile otomane. Soarta lor era intrinsec legată de imperiul care le oferise un adăpost. Deși acordau diferite nuanțe „dezertării” lor, până la urmă viclenia se afla pe buzele tuturor. Ca și în cazul lui Neculce, expus mai sus, boierii doreau să se înfrupte din averile Brâncovenilor, în timp ce autoritățile ruse și otomane îi urmăreau pentru a-i pedepsi pentru neloialitatea arătată. În acest nou context, frații Brâncoveanu reconsiderau conceptele de fidelitate și protecție, încercând să obțină cât mai mult pentru a se proteja.

Forțându-și norocul, Nicolae Brâncoveanu a revenit în Moldova în vederea administrării moșiilor sale, după cum declara⁹². Dar autoritățile ruse l-au arestat, acuzându-l de corespondență secretă în favoarea Imperiului Otoman. Al cui supus era Nicolae Brâncoveanu? Încotro ar fi trebuit să se îndrepte pentru ajutor și protecție? Fusesse la Sankt Petersburg și se întâlnise cu împărăteasa Ecaterina, căreia îi jurase supunere și loialitate, trădându-și astfel statutul de supus al Imperiului Otoman⁹³; apoi alesese exilul și protecția Imperiului Habsburgic, trădând jurământul de fidelitate prestat împărătesei Ecaterina a II-a. Imperiul Habsburgic îi acordase însă mult prea puțin pentru a supraviețui, obligându-l să ia drumul Moldovei în căutare de resurse economice. Singurul lucru pe care îl putea face din „captivitatea” ieșeană era să redacteze scrisori către protectorul său, cancelarul Kaunitz, încercând să-și compună statutul de „supus imperial”. I se alătura fratele său, Emanuel, obligat, la rândul lui, să revină în Valahia atât din cauze financiare, cât și litigioase. Astfel, între 11 septembrie 1772 și 24 octombrie 1773, cancelarul Kaunitz și împărăteasa Maria Theresa au fost asaltați cu scrisori și daruri menite a demonstra *supușenia* Brâncovenilor față de Monarhia Habsburgică. Calitatea lor de *supuși* ai imperiului era susținută de *fidelitatea* neîntreruptă arătată de strămoșii Brâncovenilor, atașați valorilor imperiului, care își vărsaseră sângele atunci când li s-a cerut, servind-o pe împărăteasă ori de câte ori a fost nevoie. Trimiterile sunt de fiecare dată generale, fără a se specifica momente concrete de fidelitate. Sunt aceste afirmații suficiente pentru a justifica cererile de protecție, azil, împrumuturi, intervenții, pașapoarte și, în final, pentru a solicita statutul de *supus*? Cereri de azil, protecție și chiar împrumuturi mai primise împărăteasa și din partea celorlalți boieri refugiați la Brașov⁹⁴. Și dacă oferise în bloc protecție și azil, refuzase diplomatic toate celelalte solicitări.

⁹² În scrisoarea adresată cancelarului Kaunitz, Nicolae Brâncoveanu se plângea că se află de nouă luni în „captivitate” la Iași, reținut din ordinele comandantului armatei ruse, contele Piotr A. Rumiantsev, deși îi promisese verbal și în scris că îi acordă libertatea de a se ocupa de moșiile sale. Pentru a fi lăsat să plece, Nicolae Brâncoveanu afirma că este „sujet de leurs Majestés Impériales”. Cum contele P.A. Rumiantsev nu se lăsa impresionat de afirmație, Brâncoveanu solicita să fie „cerut ca unul dintre supușii imperiului” pentru a putea reveni în Transilvania. HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 18–19, 11 septembrie 1772.

⁹³ Vezi jurământul de supunere prestat împărătesei Ecaterina a II-a de către boierii moldavi și valahi în Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VII, București, 1876, doc. nr. 57, p. 81, 21 august 1770.

⁹⁴ La 7 octombrie 1774, după terminarea războiului, boierii valahi adresau o scrisoare de mulțumire împărătesei Maria Theresa pentru „azilul” oferit. Interesantă mi se pare maniera în care

Insistențele Brâncovenilor au dat până la urmă roade și lui Emanuel Brâncoveanu îi erau trimise, la 29 aprilie 1773, un pașaport și un raport al guvernului Transilvaniei prin care se certifica faptul că se afla în proces cu socrul său, Dimitrie Sturza și, ca atare, trebuia să meargă să își apere interesele⁹⁵. În acest context, Zoîța Brâncoveanu mulțumea împărătesei, oferind o „broderie orientală” și declarându-se „supusă fidelă” a acesteia. La rândul său, Emanuel Brâncoveanu se proclama, după primirea pașaportului, drept „supus fidel”, semnând scrisorile adresate împărătesei cu „le très humble et obéissant valet et sujet”⁹⁶.

Ce semnificație avea acest pașaport? Îi acorda oare automat și calitatea de *supus* al Imperiului Habsburgic? Cum interpretau ceilalți *supușenia* atât de invocată de Brâncoveni? La sfârșitul secolului al XVIII-lea, pașaportul era încă un instrument valabil pentru a asigura posesorului o călătorie sigură, dintr-un loc numit către alt loc numit. Emiterea lui de către o persoană importantă îi acorda greutate⁹⁷. Citându-l pe Casanova, Valentin Groebner notează că pașaportul oferea mai degrabă „prestigiu” posesorului, ajutându-l să treacă frontierele, bucurându-se de notorietatea persoanei care emisesese documentul⁹⁸. Emanuel Brâncoveanu sublinia prestigiul documentului pe care îl deținea, scriind contelui Piotr A. Rumiantsev că pașaportul fusese semnat de însăși împărăteasa Maria Theresa: „Sa Majesté, ma Souveraine, a bien voulu *me munir d'un passeport signé de sa propre main.*”⁹⁹ Nu dispunem de acest pașaport și nu știm cum arăta și ce putea să cuprindă. Cel mai probabil, el se prezenta sub forma unei scrisori în care erau marcate numele posesorului, scopul călătoriei și itinerarul. Nu știm nici dacă documentul a fost sau nu semnat de Maria Theresa. Barbara Stollberg-Rilinger arată că împărăteasa s-a străduit să-și îndrepte supușii către autoritățile locale, implementând o serie de reforme administrative care să susțină pașii de urmat în rezolvarea unei petiții, degrevând astfel cancelaria imperială de multele cereri care puteau fi rezolvate la nivel local¹⁰⁰. De altminteri, cancelarul Kaunitz (sau mai bine spus cancelaria sa) marca în răspunsurile sale că anumite

boierii își reinventează numele, pentru a se potrivi universului exilului. Am să enumăr aici semnăturile autografe aflate pe documentul menționat: Thomas de Kretzulesculis (Toma Crețulescu), Demétréus de Racovitz (Dimitrie Racoviță), Rodolphe de Vaccaresculi (Rudolf Văcărescu), Ioanes de Vaccaresculi (Ianache Văcărescu), George de Saul (Gheorghe Saul), Ioanes de Iuliani (Ioniță Iuliani). HHStA, Moldau-Walachei I/26, Vaccaresculi, f. 1–3.

⁹⁵ Pașaportul i se acorda ca răspuns la cererea din 7 aprilie 1773 prin care solicita un împrumut pentru a supraviețui la Brașov până la terminarea războiului, un „pașaport”, drept de azil pentru soția și cei patru copii ai săi pe perioada absenței sale și un atestat de „supus imperial”. *Ibidem*, Brancovan, f. 38–39.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Martin Lloyd, *The Passport: The History of Man's Most Travelled Document*, Canterbury, Kent, 2008, p. 23. Asupra subiectului, vezi și John Torpey, *The Invention of the Passport. Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge, 2000.

⁹⁸ Valentin Groebner, *Who Are You? Identification, Deception, and Surveillance in Early Modern Europe*, New York, 2007, p. 227.

⁹⁹ HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 52.

¹⁰⁰ Barbara Stollberg-Rilinger, *Maria Theresa and the Love of Her Subjects*, în „Austrian History Yearbook”, 51, 2020, p. 7–9. Vezi și eadem, *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*, München, 2017.

cereri erau de competența autorităților locale și, deci, că le-a retrimis către guvernul Transilvaniei. Odată cu pașaportul, Emanuel Brâncoveanu solicitase și un atestat de „*membre et sujet de cet Empire afin d'être reconnu comme tel*”¹⁰¹, lucru cerut și de fratele lui, Nicolae¹⁰². Însă atestatul nu a venit niciodată. Și, cu toate acestea, Brâncovenii se considerau „supuși imperiali” pentru că de acest statut aveau nevoie în acel moment. Este foarte interesant cum indivizii se definesc ei înșiși, interpretând relațiile de putere ca răspuns la aspirațiile, nevoile, circumstanțele sociale și politice. În acest caz precis, Brâncovenii erau plătitori de taxe și Monarhiei Habsburgice în virtutea proprietăților deținute acolo; dar până la 1770, accentuaseră doar prestigiul titlului deținut: „prinț al Sfântului Imperiu”, titlu care le ușurase calea către afaceri cu elita comercială din Transilvania, contribuind la întărirea credibilității¹⁰³. Implicarea în procesul de auto-definire este determinată de insecuritatea creată de război și de nevoia de adaptare la noile structuri de putere.

Darul oferit de Zoița Brâncoveanu nu a rămas nici el fără răspuns: în numele împărătesei, cancelarul Kaunitz îi mulțumea pentru cadou și îi oferea o cutie de porțelan și 500 de ducăți pentru a-și procura „orice i-ar fi făcut plăcere”, cu justificarea că „Majestatea Sa nu cunoaște gusturile prințesei”¹⁰⁴. Reciprocitatea darurilor și a serviciilor era una dintre cheile menținerii bunei funcționări a unei relații de patronaj¹⁰⁵.

Rusia, prin reprezentanții ei din țările române, nu s-a lăsat impresionată de calitatea de *supuși* ai Imperiului Habsburgic, livrată de Brâncoveni: Nicolae a fost reținut în „captivitate” la Iași, în timp ce fratele său, Emanuel, scria de zor, cerând recunoașterea libertății de mișcare în virtutea calității sale de *supus*, disculpându-se („nu am nicio corespondență secretă și nici nu m-am amestecat în mișcările armatei imperiale ruse, nici ale celei otomane”), invocând alianțele dintre Austria și Rusia, care ar fi trebuit să îi asigure „un azil inviolabil în patria sa”¹⁰⁶. Contele Rumiantsev scria sec (și abia după a treia epistolă, din tabăra de la Ialomița) că dacă va îndeplini „datoriile unui bun cetățean” va fi protejat¹⁰⁷. Rumiantsev răspundea însă după ce un întreg arsenal de relații și influențe fusese pus în mișcare. Din nou, Kaunitz fusese solicitat să intervină pe lângă baronul Vincenz Freiherr von Barco¹⁰⁸, ambasadorul rus la Viena, Dmitry Mikhailovich Golitsyn, comandantul armatei ruse, prințul Alexander Mikhailovich Golitsyn, și contele Piotr Rumiantsev¹⁰⁹.

¹⁰¹ HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 19–20.

¹⁰² *Ibidem*, f. 18.

¹⁰³ Într-o scrisoare adresată cancelariei imperiale, Emanuel Brâncoveanu oferea detalii despre afacerile financiare derulate la Viena și banii depozitați în băncile vieneze. *Ibidem*, f. 44, 3 iulie 1773.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 46, august 1773. În text, „les devoirs d'un bon citoyen”.

¹⁰⁵ Sharon Kettering, *Gift-Giving and Patronage in Early Modern France*, în „French History”, 2, 1988, p. 131–151.

¹⁰⁶ HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 14, iulie 1773, Brâncoveanu către Rumiantsev. Vezi și scrisoarea către același din 12 iunie 1773.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 26, iulie 1773.

¹⁰⁸ General în armata imperială austriacă. În 1772 se afla la Iași, trimis pentru a participa la negocierile de pace care au avut loc la Focșani și București.

¹⁰⁹ HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 25, 26, 27, 30, 32.

În vara anului 1774, războiul ruso-otoman lua sfârșit prin semnarea tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi. Actorii implicați în desfășurarea acțiunilor politice vreme de șase ani (1768–1774) negociau pozițiile pe care urmau să le ocupe în noile structuri politice. Boierii valahi ceruseră în grup un statut în interiorul Imperiului Otoman asemănător Ragusei, dar interesele Rusiei în regiune erau cu totul altele¹¹⁰. Așa că țările române s-au reîntors sub dominația otomană, chiar dacă obținuseră unele avantaje regionale¹¹¹. Domnii n-au fost cei pe care și-i doriseră, ci Poarta a reluat practica numirii lor din rândul elitei fanariote: Alexandru Ipsilanti în Țara Românească și Grigore Ghica în Moldova. Soarta boierilor căpăta și ea forma noilor circumstanțe politice create de tratatul de pace. Mihai Cantacuzino lua drumul exilului, plătind astfel pentru fidelitatea sa față de Rusia¹¹², în timp ce Ianache Văcărescu revenea la București pentru a ocupa scena politică pentru multă vreme. În ceea ce îi privește pe Brâncoveni: la 9 octombrie 1774, Emanuel Brâncoveanu mulțumea, în stilul lui bombastic, cancelarului Kaunitz și împărătesei Maria Theresa, pentru protecția și ajutorul oferit: „je pars de ses États, le cœur pénétré de la plus vive reconnaissance, en laissant mes droits sous les auspices de Votre Majesté”¹¹³. Protecția și statutul de supus austriac îi ajutaseră pe Brâncoveni să supraviețuiască într-un moment foarte dificil, punându-și la adăpost familiile pe vreme de război. Grijă pentru ocrotirea familiilor revine cu obsesie sub pana tuturor actorilor implicați în evenimentele politice ale momentului. Familia reprezenta factorul principal în susținerea pe arena politică, iar protejarea progeniturilor asigura un viitor¹¹⁴.

Experiența exilului nu se încheia însă la 1774. Reîntorși în Valahia, Nicolae și Emanuel Brâncoveanu s-au bucurat de relativa liniște din regiune pentru a se implica în viața politică. Cei opt ani de domnie ai fanariotului Alexandru Ipsilanti (1774–1782) au fost prolifici în deținerea de dregătorii în divan: Nicolae era ridicat la rangul de mare vistier, în timp ce fratele său primea dregătoria de mare vornic¹¹⁵. Noul război din regiune (1787–1792) a dus la exilarea boierilor bănuși că ar avea alte viziuni politice decât domnul fanariot Nicolae Mavrogheni. Astfel, frații Brâncoveanu

¹¹⁰ V. Taki, *op. cit.*, p. 22–23.

¹¹¹ Viorel Panaite, *Wallachia and Moldavia according to the Ottoman Juridical and Political View, 1774–1829*, în *Ottoman Rule and the Balkans, 1760–1858. Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos, Elias Kolovos, Rethymno, 2007, p. 21–44.

¹¹² Iată mărturia lui Mihai Cantacuzino: „Mihai Cantacuzino, ce numai el rămăsese îndatorat purtării de grijă a casei sale și a fraților săi, cunoscându-se după aceste două congresuri cele ce s-au urmat, cum că Moldova și Valahia vor rămânea iar sub turci, și socotind că nu o să poată trăi familiile lor în Valahia fără frică și fără primejdie, a hotărât să meargă la Petersburg să cerce de a lor norocire.” M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 190–206.

¹¹³ HHStA, Moldau-Walachei I/26, Brancovan, f. 64.

¹¹⁴ Nicolae Brâncoveanu și-a pierdut unicul fiu la Brașov, mort în jurul vârstei de doi ani, și nu a mai avut alți copii. Dan Berindei, *Urmașii lui Constantin Brâncoveanu și locul lor în societatea românească. Genealogie și istorie*, în *Constantin Brâncoveanu*, ed. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, p. 275–285.

¹¹⁵ Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, București, 1972, p. 118, 120–122, 128–129, 299, 301, 304, 322.

ajungeau, alături de alți boieri, la Nicopole, oferiți Imperiului Otoman ca un fel de ostatici de către Mavrogheni. Dar luminile reflectoarelor aveau să se mute asupra unui alt contemporan, amintit deja în aceste rânduri: Ianache Văcărescu, personaj principal în războiul ruso-austro-otoman.

CONCLUZII

Elitele locale au purtat o luptă acerbă pentru supremație politică. Încercarea de a rămâne în arena politică, de a-și păstra privilegiile sau de a participa la distribuirea resurselor a dus inevitabil la implicarea în tot felul de conflicte și lupte politice. Din acest motiv, mult prea puține familii au reușit să scape întemnițărilor, refugiilor, persecuțiilor și confiscărilor de bunuri. Bineînțeles că soarta elitelor politice din Moldova și Valahia nu a fost una singulară în regiune¹¹⁶. În această luptă pentru supremație, boierii „pământeni”, „greco-levantini” sau „greco-fanarioți” au căutat să își lărgească rețelele și să crească numărul patronilor în competiția regională pentru putere. Unii dintre boieri au încercat să penduleze între diferite supușenii pentru a le invoca la nevoie, alții au afișat loialități multiple astfel încât să își protejeze familiile, averile și implicit interesele. Căutarea unei case și a unui mediu stabil, propice dezvoltării personale nu se făcea întâmplător. Exemplele oferite mai sus sunt mai mult decât grăitoare. Nu numai „grecii” resimțeau nevoia unei „patrii” care să le asigure securitate pentru construirea unui viitor, ci și valahii sau moldovenii. Iordache Ruset, Ion Neculce, Nicolae Brâncoveanu, Emanuel Brâncoveanu și Mihai Cantacuzino analizau cu pragmatism oportunitățile oferite de puterile din regiune. Dacă Iordache Ruset a reușit să creeze condițiile necesare înrădăcinării unui viitor, în Moldova, nu același lucru se poate spune despre Ion Neculce și perspectivele sale din Rusia. Acesta din urmă compara practic lumea rusă cu lumea moldavă și locul pe care putea să îl ocupe în fiecare dintre cele două societăți. Îmbrățișarea unei cariere militare nu i se părea suficientă pentru reușita copiilor lui¹¹⁷. Nici pentru Brâncoveni, Imperiul Habsburgic nu se profila drept „patria” pe care o căutau, ci beneficiile obținute prin protecția oferită funcționau mult mai bine de la distanță decât prin înregimentarea directă într-o relație strictă supus-stăpân. În schimb, Cantacuzinii (precum Cantemireștii cu 70 de ani mai devreme) au ales viața de „soldați” oferită de Imperiul Rus, negociindu-și însă pozițiile și statutul.

Am început acest studiu cu un vers dintr-o piesă de teatru compusă de marele boier Iordache Golescu: „Vodă au murit și de a lui jale noi trebuie să ne bucurăm.”¹¹⁸

¹¹⁶ Pentru comparație a se vedea: Dean J. Kostantaras, *Christian Elites of the Peloponnese and the Ottoman State, 1715–1821*, în „European History Quaterly”, 43, 2013, nr. 4, p. 628–656; Martha Pylia, *Conflicts politiques et comportements des primats chrétiens en Morée, avant la guerre de l'indépendance*, în *Ottoman Rule and the Balkans*, ed. Antonis Anastasopoulos, Elias Kolovos, p. 137–148.

¹¹⁷ Despre elita rusă și îndatoririle ei a se vedea John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class. The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825*, Oxford, 1991; Elise Kimerling Wirtschafter, *Social Identity in Imperial Russia*, DeKalb, 1997.

¹¹⁸ I. Golescu, *op. cit.*, p. 132.

Versul ilustrează cel mai bine tensiunile dintre fanarioți și elita care se considera „autohtonă” și „pământeană”, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Schimbarea domnilor putea să fie un moment prost pentru cei aflați deja la putere, dar un nou început pentru toți ceilalți.

PHANARIOT RULERS AND BOYARS AT THE BORDERS OF EMPIRES. ON
LOYALTY AND ALLEGIANCE IN THE EIGHTEENTH CENTURY

Abstract

The present study analyses the interconnection between office, social status, and loyalty through patronage relationships. The actors are the Wallachian and Moldavian boyars of the eighteenth century. The first part of the paper examines the social and political ascent of boyars to the highest offices in the princely council through the prisms of ethnicity, social status, and loyalty. The focus shifts afterwards on the manner in which social status was identified and fashioned in relation to the position of power held at a certain moment in South-Eastern European circles. Special emphasis is given to how the process of self-fashioning contributed to the underlining of social prestige, and to the propagation of a social representation designed to uphold the boyars' pretensions to social advancement. The article ends with a case study intended to mirror the fluid identities and loyalties assumed by the Wallachian and Moldavian elites.

Keywords: patronage; loyalty; subjecthood; Wallachia; Moldavia; boyars